

‘Hoog tijd dat de losse eindjes van Maastricht aan elkaar worden geknoopt’

In gesprek met Ruud Lubbers

door *Maarten Neuteboom & Ruud Helmink*

Neuteboom is redacteur van Christen Democratische Verkenningen. Helmink is voormalig beleidsmedewerker van de CDA-Tweede Kamerfractie.

Ondanks het succes van het Verdrag van Maastricht bleef het verdrag in bepaalde opzichten onvoltooid. Er ontbrak een aantal verdere afspraken, die verderop in de negentiger jaren hun beslag hadden moeten krijgen. ‘Ik ging er toentertijd van uit dat tegelijk met het begin van de Euro, als er ongeveer vijfjaar na Maastricht voldoende discipline was gebleken, bij die gelegenheid ook het “onvoltooid” Maastricht voltooid zou worden. Niet dus. En daarvoor werd later een grote prijs betaald.’

In 1973 werd Ruud Lubbers minister van Economische Zaken en kwam hij voor het eerst in aanraking met Brussel en Europa. ‘Ik deed toen veel energie, waaronder natuurlijk de oliecrisis.’ Het beeld van die tijd is zowel een Europa in wording als het naderende geboorteuur van het CDA.

Als Lubbers in 1978 fractievoorzitter van het CDA wordt, heeft hij reeds de nodige ervaring in Europa opgedaan, maar dat komt in een stroomversnelling als hij in 1982 minister-president wordt. ‘Het kwam voor mij als een verrassing: Dries van Agt ging

onverwacht heen in de herfstnevelen en Jan de Koning wilde hem niet opvolgen. Na de verkiezingen werd ik premier en kreeg qualitate qua zitting in de Europese Raad.’

Begin jaren tachtig bestaat de Europese samenwerking uit tien staten. Het Europa van de Zes heeft dus een zekere verbreding gekregen en de Europese christendemocraten spelen er een belangrijke rol. ‘Europa is dan nog duidelijk een christendemocratische creatie. Als CDA konden we daar goed in meedraaien, zeker nu oude scheidslijnen waren overwonnen.’

In 1992 sloot Lubbers het Verdrag van Maastricht. Nederland pleitte in de aanloop daarvan voor een politieke unie, maar kreeg nul op het rekest. ‘François Mitterrand wilde niet en Helmut Kohl ging daarin mee.’

De Europese Unie staat vandaag de dag onder meer kritiek dan ooit en de euro verkeert in zwaar weer. Het CDA is altijd hartstochtelijk voorstander geweest van de Europese eenwording, maar ook daar klinken in toenemende mate kritische geluiden. Hoe ziet u de relatie tussen de christendemocratie en de Europese samenwerking?

‘Europa is gemaakt door christendemocraten, zoals Konrad Adenauer, Alcide de Gasperi en Robert Schuman. Toen ikzelf aan de slag ging in Europa wist ik mij geïnspireerd door de verhalen over deze inmiddels historische figuren.’

‘De christendemocratie is vanaf het begin een emancipatiebeweging. Men kwam op voor het recht van burgers om zich vanuit hun eigen identiteit en waarden te organiseren in eigen maatschappelijke verbanden. De antirevolutionairen deden dit voor de “kleine luyden” en de KVP voor het katholieke volksdeel. Na de Tweede Wereldoorlog volgde een nieuwe emancipatieronde. Niet alleen werd de verzorgingsstaat tot stand gebracht, maar ook Europa werd daarin betrokken. Solidariteit was voor de grondleggers van Europa een fundamentele waarde.’

‘Omgekeerd speelde Europa ook een rol bij de totstandkoming van het CDA. Veel mensen die zich daar destijds voor inzetten, waren op dat moment Europarlementariër. De Europarlementariërs van KVP, ARP en CHU gingen zich tijdens hun gezamenlijke

reizen naar Straatsburg en andere conferenties meer en meer verbonden voelen. Als je Jan de Koning zou vragen waar het CDA is geboren, zou hij antwoorden: “Zeker voor de helft in de auto’s op weg naar Straatsburg.” Er liepen dus dingen samen: de christendemocraten die Europa bouwden en de vorming van het CDA in Nederland.’

‘Als men mij nu vraagt hoe het komt dat mensen zo anti-Europa zijn, dan ben ik geneigd te zeggen dat dit komt doordat het CDA – en in bredere zin de Europese christendemocraten – sterk aan betekenis en relevantie hebben ingeboet in Europa. Je kunt het ook omdraaien en zeggen dat dit verval te maken heeft met de opstelling over Europa, maar dat geloof ik niet. Er is in heel Europa, zowel in de politiek als in de samenleving, een zekere moeheid met de christendemocratie ontstaan. Ieder land heeft dan zijn eigen verhaal. Maar het staat vast dat de christendemocraten de trekkers van Europa waren.’

Hoe zou u de situatie in Europa in de jaren tachtig willen omschrijven? Want dat waren cruciale jaren waarin de interne markt werd gevormd. Hierop voortbouwend zou later in het Verdrag van Maastricht de afspraak worden gemaakt om te komen tot één gemeenschappelijke munt.

‘Begin jaren tachtig werden we als Europese Raad geconfronteerd met de zogenaamde “eurosclerose”. In vergelijking met de Verenigde Staten en Japan schoot Europa tekort in dynamiek, innovatie en concurrentievermogen. Het was onze taak de eurosclerose te overwinnen. Jacques Delors bleek daarin een gouden greep. Hij meende dat de interne

FOTO: DIRK HOL

markt het belangrijkste was en wilde ook het bedrijfsleven daar nadrukkelijker bij betrekken. Er kwam bijvoorbeeld een European Round Table of Industries, die een enorme boost heeft gegeven aan de interne markt.’

‘Er speelde echter in die tachtiger jaren natuurlijk nog veel meer. In 1981 was Griekenland erbij gekomen en in 1986 volgt de uitbreiding met Spanje en Portugal. In de tweede helft van de jaren tachtig gaat de Muur vallen. Dat was een heerlijke tijd, maar het schiep tegelijkertijd een probleem. Kohl wilde de landen achter het IJzeren Gordijn op termijn toelaten. Er heerste een sfeer van uitbreiding.’

‘Frans Andriessen, destijds vicevoorzitter van de Commissie, heeft daar toen stevig stelling tegen genomen en waarschuwde:

“Daar gaan we een dure prijs voor betalen.”

Hij vond het heel riskant dat we te snel met te veel landen wilden uitbreiden. De noodzaak om Europa te verdiepen – dat was ook het project waarmee we de eurosclerose poogden te overwinnen – zou daarmee verloren gaan. Hij predikte dus geduld: eerst verdiepen en ook niet met te veel landen, anders was het te weinig solide voor uitbreiding. Wat Kohl wilde, ging kortom veel te hard.’

Het Verdrag van Maastricht betekende een omvangrijke verdieping van de Europese Gemeenschap. Behalve een nieuwe en hechtere samenwerkingsstructuur werd hier ook besloten om te komen tot een gezamenlijke munt. Hoe kijkt u daar nu,

met de huidige eurocrisis in gedachten, op terug?

‘Het Verdrag van Maastricht is in veel opzichten *grondlegend* geweest, maar de *single currency*, die later de euro is gaan heten, springt natuurlijk het meest in het oog. Het komen tot een gezamenlijke munt was noodzakelijk omdat de interne markt anders steeds rafeliger zou worden. De samenhang die we hadden bereikt, zou dan niet houdbaar zijn. En ja, ook ondernemers en financiële markten hadden hieraan behoefte.

‘Iedereen was het erover eens dat het heel redelijk was om te komen tot één munt, maar die moest uiteraard solide zijn. Landen moesten in hun beleid aantonen dat ze er klaar voor waren door te voldoen aan de convergentiecriteria. Iedereen moest eerst discipline tonen en dan zouden we kijken wie er lid konden worden van de eurozone. Liefst natuurlijk iedereen, maar sowieso was er een *opt-out* voor Engeland en Denemarken, die deze landen de politieke vrijheid gaf om toch de eigen munt te houden. Dat was de prijs die werd betaald om verder te kunnen.’

‘Ondanks het succes van het Verdrag van Maastricht bleef het verdrag in bepaalde

.....

Wat in Maastricht bij de keuze voor een gemeenschappelijke munt niet was geregeld, had afgesproken moeten worden bij de creatie van de euro

opzichten onvoltooid. Er ontbrak een aantal verdere afspraken, die verderop in de negentiger jaren hun beslag hadden moeten krijgen. Wat in Maastricht bij de keuze voor

een *single currency* niet was geregeld, had afgesproken moeten worden ten tijde van de creatie van de euro.’

In de ogen van velen ligt de kiem van de huidige eurocrisis in Maastricht. Waar is het in uw beleving precies fout gegaan?

‘In de tweede helft van de jaren negentig, toen de euro werd ingesteld en de ECB werd opgericht. Op dat moment had men ook de losse eindjes van het Verdrag van Maastricht aan elkaar moeten knopen. Een sterke en solide gezamenlijke munt kan namelijk niet zonder goede *governance*. Dat betekent eigenlijk dat Europa een minister van Financiën nodig heeft in de Europese Commissie, en dat de ECB een volledig centrale bank is. In feite had men dus ook toen een bankenunie moeten oprichten.’

‘Eerlijkheidshalve moet wel worden opgemerkt dat in de negentiger jaren geen lid van de Europese Raad enige notie had van wat er gebeurde op Wall Street en in de London City. Daar had men een nieuwe vorm van bankieren uitgevonden, wat later een ramp bleek, toen Lehman Brothers instortte. Natuurlijk had men wel financieel toezicht ingesteld met Basel I, Basel II en recenter Basel III, maar in termen van governance was het telkens *too little, too late*. Dus bij dat tekort in het management van de euro – noem het de onvoltooide euro – moet ik bekennen dat ook ondergetekende in de jaren negentig toen hij Maastricht tekende geen *Ahmung* had van wat toen in zijn draagwijdte en consequenties nog niet bekend was, namelijk de *financial innovations* van het nieuwe bankieren.’

‘Dus je had aan de ene kant Frans Andriessens waarschuwing voor te snel en te

veel uitbreiden, en aan de andere kant de onderschatting – door iedereen, dus ook door mij – van het gebrek aan governance. Maar het was niet anders. Mitterrand, en daarom ook Kohl, wilden in 1991 nog geen begin van de politieke unie. Ik ging er toentertijd van uit dat tegelijk met het begin van de Euro, als er ongeveer vijf jaar na Maastricht voldoende discipline was gebleken, bij die gelegenheid ook het “onvoltooid” Maastricht – u weet wat ik daarover zei – voltooid zou worden. Niet dus. En daarvoor werd later een grote prijs betaald. Pas nu wordt met het plan van Van Rompuy Maastricht voltooid. Dat is vijftien jaar te laat.’

‘Iemand als Kohl, toentertijd niet voor niets Mr. Europe genoemd, vond het geweldig wat we bereikt hadden. Met de convergentiecriteria zouden we bewijzen dat het invoeren van de gemeenschappelijke munt mogelijk was. Maar bij hem ging het toch vooral om uitbreiding met de vroeger door Moskou gedomineerde en bezette landen. Dat was en bleef Kohl’s missie. Maar gelijk was het ook zo dat ten tijde van de totstandkoming van de euro de oude club die aan de single currency had gewerkt grotendeels van het politiek toneel was verdwenen. Zo was Delors gestopt als EC-voorzitter, ikzelf was er na twaalf jaar mee opgehouden, en uitgerend in 1998 ging Kohl politiek kopje-onder.’

Ten tijde van het Verdrag van Maastricht deed Nederland het voorstel om de Europese eenwording te bestendigen in een hechtere politieke unie. Kohl koos uiteindelijk de kant van de weerstrevende Mitterrand. Wreekt de geschiedenis zich hier?

‘Mitterrand vond het noodzakelijk bij de eenwording van Duitsland tot één Europese

munt te komen. Dat was de voorwaarde. Als je terugkijkt naar dat moment hebben Hans van den Broek en ik toen moeite gedaan om dat element van een politieke unie toch een betere start te geven of in ieder geval afspraken te maken.’

‘En dan komt die befaamde anekdote. Wij tweeën gaan naar Parijs en dan zegt Mitterrand: “Mais monsieur Lubbers, le Parlement européen est zero, la Commission est zero. Zero plus zero fait zero.” Die avond bel ik Helmut Kohl en zeg: “Helmut, dit is ernstig, dit gesprek. Want als je het zo scherp stelt en dit als uitgangspunt zou moeten nemen, dan moet je aan dat hele avontuur van één munt niet beginnen. Dat is gewoon niet verantwoord om te doen.” Maar het antwoord van Kohl is veelzeggend: “Ruud, ik begrijp wat je zegt, want ik ben ook christendemocraat. Ik ben ook voor die politieke unie, maar het is zo belangrijk om in Maastricht te beginnen. Als dit nu mogelijk is, moeten we het ook doen. En ik zal het doen.” Als je dit in ogenschouw neemt, begrijp je beter hoe Maastricht tot stand kwam. Mitterrand had op zijn beurt aarzelingen over de convergentiecriteria, want dat vond hij maar een Duitse eis. Maar omdat hij toch ook wilde doorzetten, ging hij akkoord.’

‘Een kleine drie jaar later – ik was toen geen minister-president meer – nodigde François Mitterrand mij uit voor een lunch à deux. Hij zou het Élysée gaan verlaten en wilde afscheid nemen en ook qua gezondheid maakte hij het niet best. In het gesprek dat we toen hadden, gaf hij aan zich grote zorgen te maken over de toekomst van Europa, en te betreuren dat hij Kohls veto over de opvolging van Delors door mij had gesteund. Ik antwoordde dat gedane zaken geen keer nemen en wenste hem sterkte met zijn ge-

zondheid. Mitterrand had in ieder geval vlak voordat hij wegging een angstig gevoel dat zijn volledig wedden op Kohl als Mr. Europe wel eens tegen zou kunnen vallen.’

Legt de huidige financiële en economische crisis, die begon met de val van Lehman Brothers, dus eigenlijk een aantal structurele onevenwichtigheden in de eurozone bloot?

‘Jazeker, maar ook meer aspecten van ons financiële en economische systeem. Ook de Amerikanen hebben intern behoorlijk wat moeten aanpassen vanwege de financiële innovaties van het nieuwe bankieren, maar in de euro is het tij dan als het ware niet meer te keren. De G20 stelt dan de Financial Stability Board in en er komt wereldwijd aandacht voor good governance. Het is wel heel pikant in de geschiedenis dat vervolgens een Italiaan, Mario Draghi, de eerste voorzitter van de FSF wordt en leiding gaat geven aan het opzetten van beter financieel toezicht. Aan diezelfde Draghi is nu de ECB toevertrouwd, en hij blijkt behalve heel creatief ook heel disciplinair. Mijn oordeel over Draghi is heel positief, want hij verstaat op een knappe manier de kunst om rekening houdend met de recessie zijn uiterste best te doen en tegelijkertijd de noodzaak van begrotingsdiscipline recht te doen.’

‘Uitgerekend met die discipline is het misgegaan in Griekenland. De Grieken waren eind negentiger jaren niet klaar voor de euro, omdat ze niet aan de criteria voldeden, maar er was toen al iets binnengeslopen in Europa waardoor men zei: “Ach, dat zijn politieke kwesties.” Hier heeft zeker een grote rol gespeeld dat Frankrijk en Duits-

land samen redenen hadden om het steeds eens te zijn, maar liever niet over al te veel discipline. De convergentiecriteria, die bewijsbaar gevolgd moesten worden, werden dus niet echt serieus genomen. Het was de tijd van Bondskanselier Schröder.’

‘Wat men wel serieus deed was de ECB geen volwaardige bank voor de Eurozone te laten worden. Vanaf het begin is de ECB als het ware een man wiens armen zijn vastgebonden. Een van de redenen dat dit gebeurd is dat de Duitsers anders in de problemen komen met hun grondwet. En dat is het probleem gebleven.’

‘Inmiddels is er nu – hoewel vijftien jaar te laat – het plan van Van Rompuy. Stap voor stap wordt dat geïmplementeerd. Bondskanselier Merkel toont zich zo Europeaan en als zij wordt herkozen, zal zij dat karwei afmaken. Maar op dit moment zie je dat Mario Draghi in Duitsland nooit helemaal gelegitimeerd is in wat hij allemaal doet. Wat je weer ziet – en er begint zich bij mij toch iets van boosheid te ontwikkelen – is dat er allerlei artikelen verschijnen over het Bundesverfassungsgericht en constitutionele toetsing; ze lijken er niet genoeg van te krijgen in Duitsland. Ze moeten echter nu eens helderheid verschaffen en een keus maken. Je kunt dan echter niet alsmaar doorgaan met dat tekort aan governance.’

‘Het team dat er nu zit is uitstekend: Herman Van Rompuy, Mario Draghi en Olli Rehn. Een gouden trio, dat door Angela Merkel tot een mooi kwartet wordt gemaakt. Merkel moet echter de benodigde verantwoordelijkheden en bevoegdheden nu wel vastleggen, want de Duitsers gaan maar door met het markeren van hun uitzonderingspositie. Eurobonds? Nee, dat zal nooit

gebeuren zeggen onze Oosterburen! Maar hoe kun je nu één munt maken en één bank, maar vervolgens die bank verbieden om geld uit te geven?'

Deelt u dan ook de opvatting van het Bundesverfassungsgericht dat, als Duitsland verder wil met de Europese integratie, men dan helder moet kiezen wat voor soort unie men wil? En vooral dat de keuze voor een politieke unie moet worden voorgelegd aan het Duitse volk?

'Ja, dat hadden ze eigenlijk al moeten doen, maar Duitsland heeft dat opgelost door te zeggen: "We gaan wel voor de euro, maar de mensen in de Commissie mogen geen governance uitoefenen en de ECB-president mag niet doen wat een normale bankpresident doet." In Maastricht heeft dat geleid tot de convergentiecriteria, maar nu blijken een Europese minister van Financiën en een volwaardige bankpresident onontkoombaar. Het wordt daarom hoog tijd dat de Duitsers een keuze maken: willen we nu Europeaan

Het beperken van Europese functionarissen, omdat anders eerst de Duitse bevolking moet worden geraadpleegd, wordt zo langzamerhand bizar

zijn of niet? Dat kan worden besloten door iets voor te leggen aan de bevolking, bijvoorbeeld de keuze voor een bankenunie. Immers, het alsmat beperken van Europese functionarissen, omdat anders eerst de Duitse bevolking moet worden geraadpleegd, wordt zo langzamerhand bizar.'

'Maar of dat realistisch is, betwijfel ik echter, want de mensen die ik ontmoet zeggen allemaal dat pas na de verkiezingen in Duitsland nieuwe verdragsonderhandelingen kunnen beginnen. Kijk, we doen dat allemaal, maar tegelijkertijd hebben we al heel wat verkiezingen in Duitsland gehad. Nee, men zou het juist tot *inzet* van de verkiezingen moeten maken. Niet dat Merkel niet haar uiterste best doet, maar op een gegeven moment moet je toch kiezen, want je krijgt vooral in Zuid-Europa enorme spanningen. Iedere regeringsleider kent dat je twee dingen tegelijk moet doen: discipline en solidariteit. Dat is niet te ontkoppelen. De Duitsers kunnen niet blijven stellen dat zij nu eenmaal hun eigen lijn hebben, omdat zij politiek klem zitten. Het is uiteindelijk ondoenlijk om telkens Europese Raadsvergaderingen te houden in de wetenschap dat niet kan worden gedaan wat werkelijk nodig is. Nee, dan komt het erop aan om het in eigen land beter te legitimeren.'

Een veelgehoord kritiekpunt is dat de Europese economieën onderling te veel verschillen. Is het samenbrengen van sterk verschillende economieën onder één gemeenschappelijke munt een van de diepere oorzaken van de eurocrisis?

'Daar zit zeker iets in, maar uiteindelijk geloof ik niet dat hier de oorzaak ligt. De Europese economieën zijn sinds Maastricht juist naar elkaar toe gegroeid. Er zijn jaren geweest – en dat komt natuurlijk door de regionale fondsen – dat landen als Ierland, Portugal en Spanje geweldig presteerden. Nee, ik denk eerder dat het omgekeerd is. De ontwrichtende werking van de financiële crisis, gepaard aan het Europese tekort aan

governance, heeft grote ellende veroorzaakt.’

‘Ik geloof dus niet dat de economieën te veel verschillen. Er zit natuurlijk altijd in ieder geheel een zwakste schakel, maar je zou ook kunnen zeggen dat het toch fantastisch is hoe succesvol een land als Ierland is geweest. Nee, het is vooral buitengewoon ellendig dat Herman Van Rompuy uitgerekend in deze diepe crisis moet doen wat had moeten gebeuren toen er rust en voorspoed was.’

Europa is vanaf het begin meer geweest dan een economisch project, en wordt zeker door de christendemocratie allereerst gezien als een waardegemeenschap. In hoeverre biedt deze andere dimensie van de Europese samenwerking een hoopgevend toekomstperspectief nu het tij economisch tegenzit?

‘Ik denk het wel, maar ik ben natuurlijk niet onbevooroordeeld op dit punt. Behalve de behartenswaardige waarden die in de preambule van het Verdrag van Lissabon zijn genoemd, zie ik nog twee nieuwe elementen.’

‘Het eerste element is een groene economie. Ik ben ervan overtuigd dat dit groeibevorderend is, al zeggen sommige economen dat de economie het nu te moeilijk heeft voor groene ambities. Ik denk echter dat dit een denkfout is. Het is niet alleen een ethische verplichting om de ecologie even belangrijk te vinden als de economie, maar in de moderne tijd en in iedere samenleving heb je ook ambities nodig. Je hebt meer nodig dan alleen de markt en de consument die met zijn vraag de economie drijft. Naast een solide markteconomie heb je politieke keuzes nodig, keuzes die je voor de samenleving de moeite waard vindt en die leiden tot investeringen.’

‘Een tweede element waar we dringend over na moeten denken is de vraag hoe om te gaan met de realiteit van mensen die er anders uitzien, in het bijzonder als het moslims zijn. Natuurlijk zijn er allerlei verschillen, maar het is een gemeenschappelijke Europese opdracht om dit aan te vatten, want in Europa telt iedere mens.’

In dit CDV-nummer staat behalve de democratische legitimatie van Europa ook het subsidiariteitsbeginsel centraal. Hoe heeft u gepoogd invulling te geven aan dit beginsel en hoe vindt u dat het momenteel wordt toegepast?

‘Subsidiariteit is natuurlijk een traditioneel christendemocratisch beginsel en voor mij een blijvende waarde. In mijn eigen tijd was de opt-out voor Engeland en Denemarken bij het Verdrag van Maastricht een uitdrukking van het subsidiariteitsbeginsel. Natuurlijk kun je niet telkens met opt-outs werken, maar toen was dat noodzakelijk.’

‘Momenteel wordt subsidiariteit vaak misverstaan. Ik herinner mij dat Margaret Thatcher het woord niet eens kende. Toen zij ergens in de jaren tachtig op een Europese top weer eens zat te oreren, vroeg ik aan Delors: “Zou ze eigenlijk wel weten wat subsidiariteit is?” “Ik weet het niet”, antwoordde Delors. “Vraag het haar eens in de pauze.” Zo gezegd, zo gedaan. Tijdens de onderbreking sprak ik Thatcher aan en zei: “Zeg Maggie, weet jij wat subsidiariteit is?” “Nee, nooit van gehoord”, reageerde ze verbaasd. Vervolgens hebben we gesproken over de noodzaak om centralisering tegen te gaan en zo veel mogelijk bevoegdheden neer te leggen bij de lidstaten en niet bij Brussel. Nu, dat sprak Thatcher uiteraard wel aan!’

‘Bij subsidiariteit gaat het echter niet alleen om bevoegdheden van landen, maar ook om de verdeling van verantwoordelijkheden binnen die landen. Het is niet alleen een staatkundig begrip, want het gaat ook om een bepaalde complementariteit. Problemen kun je alleen oplossen met de politiek, het bedrijfsleven en de *civil society* gezamenlijk, zoals zo goed tot uitdrukking komt in de soevereiniteit in eigen kring. In Nederland en Europa neigen we er nu toe te veel te denken dat de politiek het moet doen. De christendemocratie heeft echter altijd gewezen op wat buiten de politiek – in de samenleving – gebeurde.’

Als u één ding mocht noemen waaraan in Europa dringend behoefte is, wat zou dat dan zijn?

‘Europa moet natuurlijk inhoudelijk een goed verhaal zijn, maar het is geloofwaardiger als je politici hebt die dat verhaal overtuigend kunnen vertellen. Kijk, Rutte krijgt van zijn adviseurs te horen dat hij maar niet over Europa moet praten, omdat hem dat electoraal geen goed doet. Ik vind dat dramatisch.

Politici moeten het verhaal van Europa juist wel vertellen, en dat geldt ook voor vakbondsleiders of CEO’s in het bedrijfsleven.’

‘Natuurlijk, zo’n geloofwaardig verhaal

.....
.....
Europa moet inhoudelijk een goed verhaal zijn, maar het is geloofwaardiger als je politici hebt die dat verhaal overtuigend kunnen vertellen
.....
.....

is moeilijker nu we met zoveel landen meer zijn, maar tegelijkertijd is het noodzakelijker dan ooit. Het zou natuurlijk in Europa enorm motiverend zijn als je een voorzitter van de Europese Raad hebt en een ECB-president die volbevoegd zijn en een rondreis kunnen maken in de zuidelijke landen om die wezenlijke combinatie van strengheid en solidariteit in een paar speeches uit te venten. Het gaat dus niet alleen om de goede boodschap op papier, maar ook om mensen die het kunnen verwoorden en die tevens een zekere macht uitoefenen en daarmee samenhangend ook een zeker aanzien hebben.’